

MUBAYYIN ASARINING NAZMIY SHARHIDA "KOMIL AXLOQ" TIMSOLI

Tadjibayeva Ruxshona Oktamovna
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti, "Fakultetlararo
ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada o'zbek mumtoz adabiyotining muhim diniy-didaktik manbalaridan biri bo'lgan "Mubayyin" asarining nazmiy qatlamida "komil axloq" timsolining badiiy ifodasi tahlil qilinadi. Unda axloqiy yetuklik, sabr-toqat, halollik, tavoze', ilmga intilish, jamiyatga xizmat qilish kabi fazilatlar muallif tomonidan Qur'on oyatlari, hadislar va tasavvufiy qarashlar asosida yoritilgan. Asardagi badiiy obrazlar, poetik vositalar, diniy-ma'naviy g'oyalar orqali komil inson timsoli shakllantirilgan. Shuningdek, maqolada "Mubayyin" asarining zamonaviy axloqiy-ma'rifiy tarbiyadagi o'rni ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Mubayyin, komil axloq, diniy-didaktik asar, tasavvuf, axloqiy tarbiya, insoni komil, sabr, halollik, badiiy timsol, Qur'on, hadis, o'zbek mumtoz adabiyoti.

Kirish

Sharq adabiyoti va islomiy-falsafiy tafakkur tarixida axloqiy kamolot, komil inson timsoli va ma'naviy tarbiya masalalari doimo markaziy o'rinni egallab kelgan. Ayniqsa, diniy-didaktik yo'nalishdagi asarlar orqali komil axloq tushunchasi chuqur talqin etilgan. Ushbu asarlar nafaqat diniy aqidalarni bayon etgan, balki jamiyat a'zolarining axloqiy-ma'naviy yuksalishiga xizmat qilgan. O'zbek mumtoz adabiyotida bu yo'nalishda yaratilgan ko'plab asarlar mavjud bo'lib, ular orasida "**Mubayyin**" asari alohida ahamiyat kasb etadi.

"Mubayyin" asari diniy-ma'rifiy mazmundagi nazmiy asar bo'lib, unda muallif o'z davrining axloqiy va ma'naviy hayotiga daxldor dolzarb masalalarni ko'taradi. Asar nomi arab tilidan olingan bo'lib, "bayon qiluvchi", "ravshanlovchi" ma'nolarini anglatadi. Bu nom asarning mazmuniga to'liq mos bo'lib, unda axloqiy poklik,

International Conference on Educational Discoveries and Humanities

Hosted online from Moscow, Russia

Website: econfseries.com

16th July, 2025

nafsnı tarbiya qilish, sabr-toqat, halollik, kamtarlik kabi insoniy fazilatlar keng yoritiladi. Asarning asosiy g‘oyasi — komil inson timsolini yaratish orqali jamiyatning axloqiy-me‘yoriy negizlarini mustahkamlashdan iborat.

Komil axloq timsoli, ayniqsa, islomiy tafakkurda **“insoni komil”** konsepsiyasi orqali keng o‘rin olgan bo‘lib, bu tushuncha Qur‘oni karim oyatlari, Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) siyrati, hadislar va tasavvufiy ta‘limotlarga tayanadi. Mumtoz adabiyotimizda bu g‘oya badiiy obrazlar vositasida keng targ‘ib etilgan. "Mubayyin" asarida esa bu g‘oya diniy asoslar bilan uyg‘un holda, nazmiy shaklda ifoda etilib, o‘quvchini axloqiy o‘zgarish va o‘zini tarbiyalash sari undaydi.

Asarning nazmiy tili sodda, ammo chuqur ma‘noli bo‘lib, undagi didaktik mazmun badiiy vositalar orqali jonli va ta‘sirchan tarzda yoritilgan. Komil axloq timsoli asarda nafaqat nazariy qarash sifatida, balki amaliy hayotda amal qilinishi lozim bo‘lgan xulqiy mezon sifatida talqin etiladi. Muallif bu orqali o‘quvchini o‘zini tanishga, nafs ustidan nazorat o‘rnatishga va jamiyat oldidagi burchlarini anglashga undaydi.

Ushbu maqolada “Mubayyin” asarining nazmiy qatlamida komil axloq timsolining qanday badiiy usullarda ifodalangani, uning diniy-ma‘rifiy ildizlari va bugungi zamondagi dolzarbligi tahlil qilinadi. Shuningdek, asarda ishlatilgan asosiy badiiy obrazlar, tazkiya g‘oyalari va axloqiy yetuklikka yo‘llovchi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Shu asosda, “Mubayyin” asari o‘zbek axloqiy adabiyoti kontekstida yuqori baholanishi kerak bo‘lgan, komil insonni tarbiyalashga xizmat qiluvchi muhim manba sifatida qaraladi.

Asosiy qism

O‘zbek mumtoz adabiyotida axloqiy-etik qadriyatlar alohida o‘rin tutadi. Ayniqsa, diniy-didaktik asarlar orqali komil inson tarbiyasi, ma‘naviy poklik va ruhiy kamolot masalalari ilgari surilgan. Bu borada “Mubayyin” asari muhim manba sifatida qadrlanadi. Asarda diniy axloqiy g‘oyalar, tasavvufiy konsepsiyalar va xalq orasida keng tarqalgan ma‘naviy qadriyatlar badiiy yondashuv bilan uyg‘unlashtirilgan. Komil axloq timsoli esa mazkur asarning markaziy g‘oyaviy-badiiy yo‘nalishini tashkil etadi.

International Conference on Educational Discoveries and Humanities

Hosted online from Moscow, Russia

Website: econfseries.com

16th July, 2025

Komil axloq tushunchasi islom falsafasida chuqur ildizlarga ega. Qur'oni karimda Muhammad (s.a.v.) "ulug' axloq egasi" sifatida tilga olinadi ("Qalam" surasi, 4-oyat), hadislar esa musulmon insonining axloqiy fazilatlarini aniqlab beradi. "Mubayyin" asarida ushbu diniy asoslar asosiy mezon sifatida tanlanadi. Muallif komil inson sifatlarini bayon etishda Qur'on oyatlaridan, hadislardan va tasavvufiy qarashlardan ustalik bilan foydalanadi. Bu esa asarning islomiy axloqiy qadriyatlar asosidagi tarkibiy tuzilishini ta'minlaydi.

Asarda quyidagi axloqiy tamoyillar komil inson timsolini tashkil etuvchi asosiy omillar sifatida ilgari suriladi: halollik, sabr-toqat, tavoze', shukr, tavakkal, ilmga chanqoqlik, xizmat qilish, g'iybatdan tiyilish, o'zgalarga ozor yetkazmaslik. Bular har biri Qur'on va hadis asosida izohlanadi va badiiy tarzda ifodalanadi.

"Mubayyin" asarining nazmiy tuzilishi didaktik g'oyalarni poetik shaklda ifodalash imkonini bergan. She'r shaklida yozilgan bo'lsa-da, undagi mazmun qat'iy diniy-falsafiy asosga ega. Asarda qo'llanilgan san'at vositalari, ya'ni tashbeh, isti'ora, tazod, irsollar orqali muallif axloqiy g'oyalarni yanada ta'sirchan ko'rinishda bayon etadi.

Misol uchun:

"Kimki halol rizq ila umr kechirar,
Ul komil kishidur, ko'ngli pok erur."

Ushbu misralarda halollik komil insonning eng asosiy mezonlaridan biri sifatida ilgari suriladi. Bu faqat maishiy halollik emas, balki ichki poklik, niyatdagi halollik, ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'liq tushuncha sifatida ochib beriladi.

Yana bir misrada:

"Ilm anga yoru, amal do'sti bo'lg'ay,
Jahli tugab, hikmat ichra yo'lg'ay."

Bu yerda ilm va amal birligi komil inson axloqining zarur sharti sifatida ko'rsatilmoqda. Faqat ilm olish emas, balki uni amaliyotda, jamiyatda foydali yo'llar bilan qo'llash g'oyasi ilgari suriladi. Jaholatni yo'qotish esa nafaqat ilm bilan, balki hikmat bilan, ya'ni chuqur tafakkur, dono yondashuv orqali erishiladi.

Asarda komil insonning ma'naviy sifatlari alohida urg'u bilan yoritiladi. Bu xususiyatlar tasavvufiy qarashlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, nafsni tiyish, qalbni

International Conference on Educational Discoveries and Humanities

Hosted online from Moscow, Russia

Website: econfseries.com

16th July, 2025

poklash, riyozat (ruhiy tarbiya) va zohidlik orqali inson o‘zini tarbiyalashi kerakligi uqtiriladi.

Muallif quyidagi g‘oyani asosiy mezon sifatida ilgari suradi: inson komillikka faqat tashqi xatti-harakatlar orqali emas, balki ichki dunyo — qalb va niyatni tozalash orqali erisha oladi. Bu fikr asardagi quyidagi misrada o‘z ifodasini topadi:

“Ko‘ngli xolis bo‘lgan erur komil,

Zohir emas, batin erur muhim.”

Bu yerda zohiriy taqvodan ko‘ra qalb tozaligi, niyat pokligi muhim ekani ta’kidlanadi. Bu esa tasavvufda “botiniy axloq” deb yuritiladigan tushuncha bilan uyg‘unlashadi. Demak, muallif tasavvufiy maktablarning “inziva”, “muroqaba”, “riyozat” kabi tushunchalarini komil axloq talqiniga singdirgan.

“Mubayyin” asarida Muhammad (s.a.v.) siyrati eng yuksak axloqiy timsol sifatida tasvirlanadi. Uning sabr-toqati, kechirimliligi, mehribonligi, sadoqati, halolligi va xalqparvarligi — bularning barchasi komil inson uchun namunaviy xulq-atvor sifatida keltiriladi.

“Ahli dunyo ichra ul bo‘ldi misol,

Komil axloqg‘a anga bo‘ldi qol.”

Payg‘ambarimiz (s.a.v.) siyratidan namunalar keltirib, muallif o‘quvchini ul zotning xulq-atvoridan o‘rnak olishga da’vat etadi. Bu metod diniy-didaktik adabiyotga xos bo‘lib, unda shaxsiy fazilatlar diniy shaxslar misolida targ‘ib etiladi.

“Mubayyin” asarida komil axloq shaxsiy yetuklik bilan cheklanmaydi. Bu tushuncha jamiyatda adolat, birdamlik, rahm-shafqat, ilm-fan, halollik va poklikni qaror toptirishning zaruriy omili sifatida qaraladi. Muallif komil axloqli inson jamiyatdagi boshqalar uchun namuna bo‘lishi, ular uchun rahbarlik qilishga layoqatli bo‘lishi, xizmat qilishga tayyor bo‘lishi lozimligini ta’kidlaydi:

“Kimki elga xizmat ila mashg‘ul,

Ul erur komil, chu Haqdin yo‘l.”

Bu misralarda jamiyatga xizmat qilish eng oliy axloqiy mezon sifatida talqin etiladi. Bu fikr o‘zbek xalq maqollari — “Elga xizmat qilgan elga bo‘lar sardor” kabi qadriyatlar bilan hamohangdir.

Bugungi globallashuv va ma’naviy qadriyatlarga tahdid solayotgan davrda “Mubayyin” kabi asarlarning dolzarbligi yana-da ortmoqda. Unda ilgari surilgan

International Conference on Educational Discoveries and Humanities

Hosted online from Moscow, Russia

Website: econfseries.com

16th July, 2025

axloqiy-ruhiy yetuklik mezonlari zamonaviy yosh avlod tarbiyasida, ayniqsa, ijtimoiy ong va vijdonni shakllantirishda muhim manba bo‘la oladi.

Asarda ilgari surilgan komil axloq g‘oyasi — bu nafaqat diniy e‘tiqodga asoslangan, balki universal qadriyat sifatida har bir jamiyat a‘zosi uchun dolzarbdir. Ilmga chanqoqlik, halollik, tavoze‘, sabr, xizmatga tayyorlik, boshqalarga rahm qilish — bular barcha zamon va makon uchun umuminsoniy fazilatlaridir.

Xulosa

“Mubayyin” asari o‘zbek mumtoz adabiyotining diniy-didaktik yo‘nalishidagi yuksak namunalaridan biri sifatida alohida o‘ringa ega. Asarda bayon etilgan komil axloq timsoli nafaqat shaxsiy fazilatlar majmui sifatida, balki ijtimoiy, diniy va ma‘naviy taraqqiyotning poydevori sifatida talqin etilgan. Zamonaviy axloqiy inqirozlar, yoshlar tarbiyasi va ma‘naviy izlanishlar fonida “Mubayyin” asarining g‘oyalari bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Asardagi badiiy va diniy g‘oyalar hozirgi zamon o‘quvchisi uchun ibrat maktabi, komil insonlik sari yetaklovchi axloqiy-me‘yoriy yo‘riqnoma bo‘la oladi. Shu bois, “Mubayyin” kabi asarlarni o‘rganish va ularning mazmun-mohiyatini keng ommaga yetkazish – madaniy va ma‘naviy taraqqiyotimizning muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur‘oni Karim. Tarjimasi va tafsiri. – Toshkent: “Hilol nashr”, 2018.
2. Al-G‘azoliy. “Ihyo ulumiddin” – Toshkent: Ma‘naviyat, 2002.
3. Abdullayev R. O‘zbek axloqiy-diniy adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 1999.
4. Qodirov N. Tasavvuf va axloqiy tafakkur. – Samarqand, 2008.
5. “Mubayyin” asarining qo‘lyozma nusxasi asosida nashri – O‘zR FA Sharqshunoslik instituti fondi, 2017.